

Journal iranian political sociology

Vol. 4, No. 3, fall 2022

In order to protect and exploit their natural resources, countries enact laws and regulations at the national level. Preparation and compilation of forestry plans in accordance with the law and its implementation in this valley by applying regulations on the plans (considering that since 1396, an alternative forest plan was implemented in order to protect and preserve forests and non-excessive exploitation) .

In this study, with the aim of examining the civil liability of legal entities involved in forestry projects at the national and international levels with regard to sustainable development, we will answer the question that civil liability of persons involved in forestry projects is in Iranian law and What is sustainable development like?

Natural resources may be harmed by the actions of legal entities involved in the projects, and since legal entities have a key role to play in enforcing regulations on these projects, as well as sustainable development, has been raised globally for nearly three decades. Which has now penetrated into various fields of international law, and the Rio and Stockholm Declarations deal with issues related to the global environment, in which our country also contributes.

Keywords: Civil Liability, Forestry Plan, Legal Entities, Sustainable Development

مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی ذیمدخل در طرح‌های جنگلداری با نگاهی بر توسعه پایدار

زینب کریمی منش^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۵

دکتر علی اکبر اسمعیلی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۹

دکتر محمدغلامعلی زاده^۳

چکیده:

کشورها بمنظور حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی خود اقدام به وضع قوانین و مقررات در سطح ملی می‌نمایند در حقوق ایران از سال ۱۳۳۸ جهت حفاظت و بهره‌برداری از جنگلها به سازمان جنگلها و مراتع که متولی حفاظت و حراست از این ثروتهای خدادادی است ماموریت تهیه و تدوین طرح‌های جنگلداری در راستای قانون و اجرای آن داده شده در این وادی با اعمال مقررات راجع به طرح‌ها (با عنایت به اینکه از سال ۱۳۹۶ طرح جایگزین جنگل بمنظور حفاظت و حراست از جنگلها و عدم بهره‌برداری بی‌رویه اعمال گردید)،

در این تحقیق با هدف بررسی مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی ذیمدخل در طرح‌های جنگلداری در سطح ملی و بین‌الملل باتوجه به توسعه پایدار را خواهیم داشت و به این سوال پاسخ خواهیم داد که مسئولیت مدنی اشخاصی که در طرح‌های جنگلداری دخیل هستند در حقوق ایران و توسعه پایدار چگونه است؟

ممکن است در اثر اقدامات اشخاص حقوقی که ذیمدخل در طرح‌ها هستند خساراتی به منابع طبیعی وارد گردد و از آنجائیکه اشخاص حقوقی نقش اساسی در اعمال مقررات راجع به این طرح‌ها دارند و همچنین توسعه پایدار، نزدیک به سه دهه پیش در سطح جهانی مطرح شده که اکنون در حوزه‌های مختلف حقوق بین‌الملل رسوخ نموده است و اعلامیه ریو و استکهلم به موضوعات راجع به محیط زیست جهانی می‌پردازد که کشور ما هم در این زمینه سهم است.

واژگان کلیدی: مسئولیت مدنی، طرح جنگلداری، اشخاص حقوقی، توسعه پایدار

^۱ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران

z.karimimanesh@gmail.com

^۲ استادیار گروه حقوق، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران (نویسنده مسئول)

a.esmaeile@yahoo.com

^۳ استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

m.gholamalizadeh@pnu.ac.ir

منابع طبیعی بعنوان بخشی از محیط زیست یکی از نگرانی های مشترک جهانی برای کشورها است. جنگل ها در حال حاضر حدود ۳۱ درصد سطح زمین را پوشیده اند، در حالی که قبل از انقلاب صنعتی در جهان حدود ۶۶ درصد جنگل وجود داشته است یکی از اهداف طرح های جنگلداری که در برخی از کشورها از جمله ایران اعمال می شود حفاظت و نگهداری از جنگلها است چراکه از دیرباز جنگل به عنوان منبع مهم برای تامین غذا، چوب، هیزم برای تولید گرما و تنوع زیستی بوده است امروزه در بسیاری از نقاط دنیا چه بر اثر تخریب صنعتی طبیعت و چه بر اثر تخریب فیزیکی طبیعت تعادل حیات خدشه دار شده است. انسان معاصر با همه دریافت های علمی و پیشرفت های علمی که در زمینه کشف مسائل حیات داشته، هنوز از درک زبان طبیعت و احساس غافل است و ممکن است در راه رسیدن به اهداف خود ضربه های جبران ناپذیری به طبیعت وارد آورد و باعث از بین رفتن گونه های جنگلی که در معرض انقراض هستند باشد. از این مقوله طرح های جنگلداری که با نیت حفاظت و احیا و توسعه و بهره برداری از جنگلها به تصویب می رسد می تواند راهی برای نجات جنگل باشد این طرحها برای اجرایی شدن نیازمند نیروی انسانی است و چه بسا اشخاص حقوقی در ایجاد و اجرای آنها می توانند دخیل باشند اما از آنجایی که اشخاص حقوقی اعم از حقوق عمومی و یا خصوصی همانند سایر اشخاص حقیقی از حقوق و تکالیف برخوردارند نمی توانند از مسئولیت مبرا باشند و در صورت اشتباه باید پاسخگوی عمل خویش باشند. در بحث منابع طبیعی که شاخه ای از محیط زیست می باشد با توجه به ضرورت حفظ خاک و جنگل بر روی زمین پهناور که ما همه میراث دار این ثروت خدادادی هستیم اسناد بین المللی و توافقاتی وجود دارد که از آن جمله می توان به اعلامیه ریو و استکهلم در باب توسعه پایدار با این دیدگاه که همه کشورهای جهان مکلف به رعایت قوانین و مقرراتی برای حفظ محیط زیست و منابع طبیعی که یکی از آنها جنگلها است می باشند. اگرچه رفتار هر دولت حاکم در روابط خارجی به پیروی از آزادی اراده بر طبق منافع خود است حقوق بین الملل جدید یک الزام کلی به همکاری با دیگران را به عنوان یک دستور در جهت برطرف کردن مشکلاتی که مربوط به جامعه بین الملل است، توسعه داده است. عبارت توسعه پایدار دارای سه بعد؛ اقتصادی، اجتماعی و حفاظت از محیط زیست است که بر یکپارچگی اقتصادی - محیطی، حفاظت - محیطی، تعهد بین نسل ها و عدالت درون نسلی و بین نسلی، کیفیت زندگی و مشارکت آحاد جامعه در فرایند توسعه تاکید دارد در محیط جنگلی یک استراتژی (سیاست اجرایی) جهت اقدام نیاز است،

اشخاص حقوقی ذیمدخل در طرح های جنگلداری

در تعریف شخص حقوقی آمده است: شخص حقوقی عبارت است از دسته ای از افراد که دارای منافع و فعالیت مشترک هستند یا پاره ای از اموال که به هدف خاصی اختصاص داده شده است و قانون آنها را طرف حق می شناسد و برای آنها شخصیت مستقلی قائل است، مانند دولت، شهرداری، دانشگاه تهران، شرکت های تجاری، انجمنها و موقوفات.^۱ در جوامع ابتدایی، واحد

^۱ صفایی، سید حسین، حقوق مدنی (اشخاص و اموال) بنیاد حقوق میزان، ص ۷۲

اجتماعی را خانواده می دانسته اند و دوام و ابدیت این نهاد منظور اصلی هریک از افراد خانواده بوده است. به همین جهت مهم ترین جنایات در آن دوره آنهایی بوده که تعادل خانواده را، به عنوان واحد اجتماعی متزلزل می ساخته است.^۲

اشخاص حقوقی به دو دسته اشخاص حقوقی عمومی و اشخاص حقوقی خصوصی تقسیم می شوند. اشخاص حقوقی خصوصی تابع قواعد و مقررات حقوق خصوصی هستند و مانند اشخاص حقوق عمومی از امتیازات حقوق عمومی برخوردار نیستند و نمیتوانند فردی را علیرغم میل و رضایتش به عضویت خود بپذیرند. تأسیس اشخاص حقوق عمومی بستگی به تصمیم مقام عمومی دارد در حالیکه در اشخاص حقوق خصوصی چنین نیست.^۳

در تعریفی دیگر بیا شده: مجموعه متمرکزی از موسسات که اعمال قدرت و توانایی حکومت کردن بر روی یک سرزمین را تسهیل می کنند دولت نامیده می شود.^۴

ماده ۲ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگلها و مراتع در فصل حفاظت و بهره برداری وظیفه کلی سازمان جنگلبانی ایران را (حفظ و احیا و اصلاح و توسعه و بهره برداری از جنگلها) معرفی می نماید. فلذا حفظ و احیا و توسعه و بهره برداری از جنگلها و مراتع سه وظیفه مهم سازمان جنگلها و مراتع بشمار می آید و حفاظت در بیان قانون عبارت از حفاظت با دخالت انسان در عرصه های طبیعی است. بنابراین حفاظت عبارت از حفظ عرصه های طبیعی با وجود دخالت انسان است که اصل ۴۵ و ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به آن اشاره دارد و آنرا جزوه وظیفه عمومی مردم بشمار آورده. ^۵ توسعه اقدامات اجرایی است که منجر به افزایش سطح منابع طبیعی و یا منابع جنگلی می شود. ماده ۴۰ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگلها و مراتع درآمدهای حاصل از اجاره اراضی منابع طبیعی را به مصرف هزینه های جنگلکاری، احداث و نگهداری راههای جنگلی و صنایع چوب و کاغذ سازی و اجرای طرح های مراتع و جنگلداری دولتی اختصاص می دهد که «جنگلکاری» بعنوان اقدامی احیایی در این مجموعه است همچنین ماده ۸ اصلاحیه آیین نامه اجرایی قاچاق موضوع ماده ۲۸ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگلها و مراتع کشور بیان می دارد (بمنظور حفظ حاصل خیزی خاک و آماده کردن اراضی جنگلی و پاک کردن زمین از ریشه و کنده اقداماتی که انجام می شود باید با نظارت وزارت منابع طبیعی صورت گیرد و مجریان طرح های بهره برداری از اراضی جنگلی مکلفند تمامی اصول مندرج در طرح مصوب را بر اساس برنامه سالانه طرح رعایت کنند) لذا برابر مقررات احیای اراضی جنگلی

^۲ هانری لوی، برول، مقاله مسائل جامعه شناسی جزایی از مجله حقوق و جامعه شناسی، ترجمه مصطفی رحیمی، امیر کبیر، تهران، ۱۳۸۵، ص ۲۵)

^۳ پایان نامه مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی خصوصی، زهرا مختارنامه، ۱۳۹۰، ص ۱۶

^۴ Gregory, D., Johnson, R., Pratt, G., Watts, M. J., and Whatmore, S; (eds) (۲۰۰۹), "The Dictionary of Human Geography" (ed). West Sussex: John Wiley & Sons. ۲۲

^۵ شامخی، تقی، قوانین و مقررات منابع طبیعی، دانشگاه تهران، ۱۳۹۰، ص ۲۸۸

جزو وظایف اصلی سازمان جنگلها و مراتع می باشد. در بحث بهره برداری ماده ۳ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگلها و مراتع وزارت منابع طبیعی را مجاز دانسته نسبت به بهره برداری از منابع مذکور در این ماده و باتوجه به ماده ۲ این قانون راسا یا با تاسیس شرکت و یا با مشارکت اشخاص حقیقی و یا حقوقی طبق طرحی که برابر مقررات و قوانین مربوطه باشد اقدام نماید.

بنابر آنچه گفته شد در راستای اهداف مذکور لازم است پس از تصویب طرح های جنگلداری با انجام تشریفات قانونی از جمله انجام مزایده از طرف ادارات منابع طبیعی استانها (به نمایندگی از سازمان جنگلها و مراتع کل کشور) که در ان شرایط و ضوابط اجرای طرح مشخص شده است اشخاص حقیقی و یا حقوقی اقدامات لازم را بعمل آورند. برابر آنچه گفته شد علاوه بر ادارات منابع طبیعی و سازمان جنگلها و مراتع که تحت عنوان (دولت در معنای عام) می تواند مسئولیت اجرا و نظارت بر طرح ها را بعهده گیرد اشخاص حقوقی دیگر از جمله شرکت و یا موسسه ای که طرف قرارداد با سازمان جنگلها قرار می گیرد بعنوان اشخاص ذیمدخل حقوقی که در طرح های جنگلداری دارای مسئولیت هستند، شناخته شوند.

شناخت ماهیت اشخاص حقوقی در مسئول دانستن آنها نقش بسزایی دارد. از آنجائیکه اشخاص حقوقی خود بخود بوجود نیامده اند و ساخته دست بشرند پیرامون ماهیت انها اختلاف نظر وجود دارد در این راستا دو نظر مطرح شده: ۱- نظریه وجود واقعی ۲- نظریه وجود فرضی و مجازی مطابق تئوری وجود واقعی شخص حقوقی مبتنی بر فرض و جعل قانون نیست که به وجود می آید بلکه خود واقعی مجزاست؛ در واقع موجودیتی دارد که قانون گذار نیست که این موجودیت را به او می دهد بلکه وجودی مستقل و بالاصاله است. این شخص حقوقی مانند اشخاص حقیقی آغاز و پایانی، وظایف و مسئولیت ها و اندام و اعضای دارد که همان ارکان و سازمان های شخص حقوقی است. گیرکه حقوق دان آلمانی از جمله نظریه پردازانی است که برای اشخاص حقوقی وجودی واقعی قائل است که پایه شخصیت حقوقی آنها را تشکیل می دهد. او ماهیت حقوقی اشخاص حقوقی را وابسته به شناسایی آنها از طرف دولت نمی داند و جامعه و گروه شخص حقوقی را به آدمی تشبیه می کند و برای آن اندامی شبیه اعضاء و جوارح آدمی ترسیم می کند. مطابق دیدگاه او شخص حقوقی بدون ابزارها و اندام های معینی که نقش آن را در زندگی اجتماعی عملی می سازد نمی تواند وجود داشته باشد.^۶

اشخاص حقوقی اراده خود را بوسیله نهادهایشان نظیر هیئت ها، شوراها، و مدیران نشان می دهند. اصل مسئولیت مدنی امروزه برای اشخاص حقیقی و حقوقی در حقوق خصوصی پذیرفته شده است. ریشه این اصل در عدالت خواهی آدمیان و اخلاق فردی و اجتماعی است و مردم جامعه پذیرفته اند و می دانند که هر کس به عمد یا غیرعمد، به کس یا شخص دیگری زیان وارد سازد باید خسارت وارده را جبران کند، خواه این زیان ناشی از قرارداد باشد یا بیرون از قرارداد.^۷

اشخاص حقوقی حقوق عمومی ذیمدخل در طرح های جنگلداری

همانطور که قبلا هم بیان شد از جمله اشخاص حقوقی حقوق عمومی که موثر و نقش کلیدی در طرح های جنگلداری دارد به وظایف و مسئولیتهای دولت در معنای عام آن می توان اشاره نمود چرا که برابر اصل ۴۵ قانون اساسی سازمان جنگلها و مراتع

^۶ صفار، محمدجواد، شخصیت حقوقی، تهران، پائیز ۱۳۷۲، نشر دانا، ص ۱۰۰

^۷ ابوالحمید، ابوالحمید، حقوق اداری ایران، انتشارات نشر توس، ۱۳۸۸، ص ۵۴۴

بتولی گری از دولت اقدام می نماید و در بحث انعقاد قرارداد طرف قرارداد با پیمانکاران یا اشخاص حقیقی جهت اجرای طرح های جنگلداری قرار می گیرند البته ممکن است در بحث مسوولیت قهری هم دولت دارای مسوولیت باشد آنچه در این بحث می گنجد مسوولیت قراردادی است که دولت با سایر اشخاص منعقد می نماید. لذا اعمال دولت از حیث حوزه فعالیت به دو دسته اعمال تصدی و اعمال حاکمیت تقسیم میشود. در اعمال تصدی که اصولاً تجاری و اقتصادی است، دولت مانند اشخاص حقوق خصوصی از قبیل بازرگانان، صنعتگران و مانند آنها عمل میکند، لذا نباید تفاوتی از حیث مسوولیت بین دولت و سایر اشخاص وجود داشته باشد. ^۸ اما در اعمال حاکمیت به سود عموم و برای حفظ منافع عمومی عملی انجام می شود. برخی معتقدند قانون مسوولیت مدنی با عنایت به عبارت ذیل ماده ۱۱ که بیان میدارد: (ولی در مورد اعمال حاکمیت دولت هرگاه اقداماتی که برحسب ضرورت برای تأمین منافع اجتماعی طبق قانون به عمل آید و موجب ضرر دیگری شود دولت مجبور به پرداخت خسارت نخواهد بود) مسوولیت مدنی دولت را صرفاً در اعمال تصدی پذیرفته و زیانهای وارده به واسطه اعمال حاکمیت مورد قبول قرار نگرفته. ^۹

دولت ها از حق حاکمیت انحصاری بر منابع طبیعی خود برخوردارند، اما اعمال این حق نباید سبب ورود خسارت به محیط زیست دیگر کشورها یا مناطق خارج از صلاحیت دولت ها شود. حاکمیت و صلاحیت انحصاری دولت ها بر سرزمین خود دراصل به معنی این است که فقط آن ها می توانند سیاست ها و حقوق مربوط به منابع طبیعی و محیط زیست سرزمینشان را گسترش دهند. محدوده حق حاکمیت بر منابع طبیعی عبارت است از: سرزمین داخل مرزها و خاک زیرین آن ها، آب های داخلی مثل دریاچه ها، رودخانه ها و آبراهه ها، دریای سرزمینی و منابع بستر و زیر بستر آن، فضای بالای خاک، آب های داخلی و دریای سرزمینی تا جایی که نظام حقوقی فضای بالای جو و آغاز می شود. همچنین دولت ها حقوق حاکمیت محدودتری بر مناطق دیگر، شامل مناطق مجاور، نزدیک به دریای سرزمینی، فلات قاره، بستر و زیر بستر آن و منطقه انحصاری - اقتصادی دارند. ^{۱۰}

حاکمیت بر منابع طبیعی، به عنوان منشاء یک سلسله از تکالیف تفسیر شده است. به ویژه تکلیف استفاده پایدار و محتاطانه از منابع طبیعی، حفاظت از تنوع زیستی و حذف یا کاهش فرسایش خاک، جنگل زدایی، صید بی رویه و آلودگی. اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم بیان می دارد (دولت ها طبق منشور ملل متحد و اصول حقوق بین الملل دارای حق حاکمیت بهره برداری از منابع طبیعی خود مطابق سیاست های زیست محیطی خود می باشند). ^{۱۱}

^۸ موسی زاده، رضا، حقوق اداری ۱، تهران: میزان، ۱۳۸۱، ص ۲۴۸

^۹ - امامی، محمد و کورش استوار سنگری (۱۳۹۳)، حقوق اداری، تهران: میزان، چ بیست و دوم، ج ۱، ص ۳۶۳

^{۱۰} Sands, P. Principles of International Environmental Law (vol. I: Frame work, Standards and Implementation. ۱۹۹۵)

^{۱۱} Momtaz, J. (۱۹۹۶) The united Nations and The Environment Frome Stockholm to Rio dejaneiro, Political Geography vol. ۱۵, No. ۳۱۴, ۲۶۱- ۲۷۱

اشخاص حقوقی حقوق خصوصی ذی‌مدخل در طرح های جنگلداری

بنابر آنچه گذشت در انعقاد قرار داد فیما بین سازمان جنگلها و مراتع با سایر اشخاص ممکن است اشخاص حقوقی حقوق خصوصی از جمله شرکتها و یا موسسات خصوصی عهده دار اجرای طرح جنگلداری باشند که بعنوان پیمانکار طرف قرارداد قرار گرفته و این پیمانکاران با سایر اشخاص حقیقی جهت انجام کار ممکن است در قالب قرارداد کتبی و یا شفاهی انجام وظیفه نمایند. لذا در باب مسئولیت پیمانکار در قبال کارفرما باید قائل به دو فرض باشیم اول اینکه در مواردی که خسارات در راستای اعمال خود پیمانکار ممکن است حاصل گردد و دوم اینکه ممکن است در راستای اعمال کارگران که مسئول انجام امور محوله هستند باعث ایجاد خسارت گردند.

پیمانکار در مقابل کارفرما با نوعی تعهد قراردادی با حصول نتیجه روبرو است چراکه مطابق ماده ۱۸ دفترچه شرایط عمومی پیمان (پیمانکار مسئولیت کامل حسن اجرای کارهای موضوع پیمان را بر اساس اسناد و مدارک پیمان بعهده دارد) لذا عبارت (مسئولیت کامل) مندرج در این ماده بروشنی از این امر حکایت دارد که پیمانکار در مقابل کارفرما حصول نتیجه معینی را تضمین می نماید که بمعنی تعهد به نتیجه است و تازمانیکه نتیجه مورد نظر حاصل نگردد تعهد انجام نشده و تقصیر تحقق می یابد. تعهد پیمانکار بعنوان تعهد به نتیجه در مورد آن دسته از تعهداتی مصداق دارد که دارای جنبه ایجابی و مثبت می باشند. مانند تعهد اوبه تحویل موضوع پیمان در موعد مقرر که در قرارداد ذکر گردیده در این موارد کارفرما به صرف اثبات عدم انجام تعهد در موعد مقرر مستحق جبران خسارت است اما آنجائیکه این تعهدات از جنبه منفی برخوردار می باشند مانند تعهد به عدم واگذاری موضوع پیمان به پیمانکاران جزء... اثبات وقوع آن بعهده طلبکار (کارفرما) می باشد بعبارتی اثبات انجام عمل ممنوع بعهده طلبکار بعنوان مدعی است.^{۱۲}

دربار برخی از کشورها از جمله فرانسه و آلمان حقوقدانان قائل به فنی و تخصصی بودن اعمال پیمانکار در قراردادهای پیمانکاری می باشند. پیمانکار بعنوان (متعهد ساده) در نظر گرفته نمی شود بلکه پیمانکار واجد شرایط متخصصی است که در اعمال حرفه و هنرش مهارت دارد لذا بیشتر از یک متخصص و متعهد ساده قراردادی از او انتظار می رود بنابراین وی در ارائه و نشان دادن اجرای تعهداتش باید شایستگی و صلاحیت بیشتری از خود نشان دهد. در ارتباط با ابزار و مواد اولیه پیمانکار تنها زمانی می تواند از مسئولیت ناشی از معیوب بودن آنها اجتناب کند که بتواند قوه قاهره و یا تقصیر ثالث را اثبات کند و به صرف اینکه گفته شود عیب و نقص موجود در لوازم و مواد اولیه به هر طریقی که در آن زمان وجود داشته قابل کشف نبوده و یا اینکه لوازم و ابزار با یک ضابطه فنی که متعاقباً لازم الاجرا بوده مطابقت داده شده است سبب معافیت نخواهد شد. علی ایحال مسئولیت پیمانکار بر مبنای فرض مسئولیتش به اینکه کارش را عاری از هر گونه عیب و نقصی انجام داده استوار است.^{۱۳}

انجام موضوع پیمان مستلزم استخدام و به کارگیری کارگران و خدمه ای می باشد که پیمانکار را در اجرای موضوع پیمان یاری نمایند. تعداد کارگران بسته به موضوع پیمان است بعنوان مثال در اجرای قراردادهای طرحهای جنگلداری ممکن است پیمانکار با افرادی مثل کارشناس فنی و یا راننده ساده طرح و یا نگهبانان که مسئولیت حفاظت از طرح را در طول شبانه روز بعهده دارند و

^{۱۲} کاتوزیان، ناصر، الزامات خارج از قرارداد انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵، ف شماره ۱۷۶ ص ۳۸۹

^{۱۳} P.d.v.marsh ، comprative contract law- England T france ، germany ، published by gower 1994

یا شرکتهای نهالکاری قرارداد منعقد نماید. در راستای مسئولیت پیمانکار نسبت به اعمال کارگران و خدمه می توان به ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی و بندط ماده ۱۷ شرایط عمومی پیمان که مقرر می دارد (در اجرای این پیمان، پیمانکار در مقابل کارفرما مسئول اعمال کارکنان خود است....) توجه نمود .

پیمانکارانی که اجرای عملیات پیمانی را تقبل می نمایند برابر ماده ۱۲ مسئول خسارات وارده به اشخاص ثالث نیز می باشند و برابر ماده ۱۳ قانون مسئولیت مدنی موظفند تمامی کارگران و کارکنان خود را در مقابل خسارت وارده از ناحیه آنان به اشخاص ثالث بیمه کنند. فلذا در اجرای ماده و ۱۳۲۱ شرایط عمومی پیمان کلیه پیمانکاران ملزم به تهیه بیمه نامه مسئولیت مدنی پیمانکاران بنفع اشخاص ثالث می باشند تا چنانچه در اجرای عملیات موضوع پیمان خسارت جانی یا مالی به اشخاص ثالث به هر نحوی وارد شود خسارت وارده توسط بیمه گر جبران شود.

دیوانعالی کشور فرانسه در موارد متعدد به مبانی متفاوتی از مسئولیت کارفرما اشاره کرده است. در حقوق این کشور بموجب بند پنجم از ماده ۱۲۴۲،^{۱۴} (کارفرمایان و آمران مسئول پرداخت خسارات ناشی از اعمال خدمه و تابعین خود در انجام وظایفی هستند که آنها را برای آن بکار گماشته اند. برخی از حقوقدانان فرانسوی، مبنای این ماده را نمایندگی دانسته اند. استدلال این گروه آن است که کارگر، نماینده کارفرما محسوب می شود و مانند وکیلی که موکل خویش را متعهد به اعمال حقوقی می کند مسئولیت اعمال زیانبار کارگر نیز بر عهده کارفرما خواهد بود، اما این نظریه دلیل متقنی ندارد زیرا نخست، تقصیر یک امر شخصی است و بموجب قرارداد نمی توان تقصیر شخصی را تقصیر دیگری قلمداد کرد .^{۱۵} از طرفی بر فرض پذیرش نمایندگی، کارگر در اضرار به غیر نمایندگی نداشته است بلکه در انجام امور محوله از جانب کارفرما نماینده وی محسوب می شود. عده ای از حقوقدانان (تقصیر مفروض را مبنای مسئولیت کارفرما دانسته اند بدین ترتیب که از نظر قانونگذار فرض بر این است که کارفرما در نظارت بر کارگر یا انتخاب وی کوتاهی و بی مبالاتی کرده و در نتیجه مسئول جبران خساراتی است که از ناحیه اعمال کارگر به اشخاص ثالث وارد می آید .^{۱۶} گروهی به پیروی از نظریه تضمین پرداخته اند و معتقدند قانونگذار قانون مدنی فرانسه از این نظریه الهام گرفته .^{۱۷} بر این اساس در مواردیکه کارگر در حین انجام وظیفه و یا به سبب آن مرتکب تقصیر شده و در نتیجه به

^{۱۴} Article ۱۲۴۲: Les maîtres et les commettants, du dommage causé par leurs domestiques et préposés dans les fonctions auxquelles ils les ont employés

^{۱۵} Starck, Boris (۱۹۴۲) Droit civil obligation, Librairies techniques, Paris.

^{۱۶} Bénabent, Alain (۲۰۰۵) Droit civil. les obligation, ۱۰. é. éd, Librairie general de droit et de jurisprudence

^{۱۷} Radé, Christophe (۲۰۰۵) "Droit à réparation, responsabilité du fait d'autrui. Principe general".

دیگری زیان رسانده باشد کارفرما به مثابه ضامن وی خواهد بود.^{۱۸} به عقیده برخی مسئولیت کارفرما ریشه در نفعی دارد که از فعالیت کارگر نصیب وی می شود. از آنجاکه طبق یک قاعده عقلانی هر کس منافع یک فعالیت را تحصیل می کند باید هزینه های آن را نیز تحمل کند کارفرمایی که از فعالیت کارگاه سود می برد مناسب ترین شخص جهت تحمل خسارات ناشی از این محیط است.^{۱۹}

توسعه پایدار در طرح های جنگلداری

توسعه پایدار مجموعه اقداماتی است که با توجه به فلسفه پایداری هدایت می شود. در این نوع از توسعه، اقدامات و فعالیت ها به طور مداوم از منظر اصول پایداری بررسی میشود و مورد تجدید نظر قرار می گیرد.^{۲۰} بهترین تعریف برای توسعه پایدار همان تعریف گزارش برونلند است که میگوید: (توسعه ای که نیازهای نسل کنونی را بدون به خطر انداختن توانایی نسلهای آینده به تأمین نیازهای خود، برآورده میکند).^{۲۱}

توسعه پایدار که تنظیم و ساماندهی تعامل انسان و محیط و تعامل انسان با انسان را در برمی گیرد، به این دلایل مطرح شد که خود حاصل تلاشهای بسیار بود. یکی از عواملی که به رواج تفکر توسعه پایدار کمک کرده اند، عبارت است از: تخریب نگران کننده محیط زیست و منابع طبیعی در نتیجه کاربرد تکنولوژیها^{۲۲} اولین کوششها ناشی از نگرانیهای تعدادی از متفکران بود که می گفتند انسان در حال نابودی محیط زیست خود است؛ محیطی که از لحاظ تاریخی در آن ب ه سر برده و از لحاظ بیولوژیکی ب ه آن وابسته است این اولین تحول در نگرش است که در اواخر دهه ۱۹۶۰ م رخ داد و ویژگی آن بحث در باره کیفیت محیط زیست

^{۱۸}Savatier, René (۱۹۷۴) *Traite de la responsabilite civil en droit francais*, Paris.

^{۱۹} Flour, Jacques (۲۰۰۹) Luc-Aubert (jean) et Savaux (Eric), *Droit civil les obligation*, ۱۳ éd, Sirey

^{۲۰} زاهدی. شمس السادات، جهانی شدن و توسعه پایدار، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، ۱۳۹۰، دوره ۲، شماره ۳، ص ۱۱

^{۲۱} World Commission on Environment and Development, (۱۹۸۷), *Our Common Future*, Oxford University Press. p ۴۳

^{۲۲} زاهدی مازندرانی، توسعه و نابرابری های اجتماعی؛ رساله دکتری جامعه شناسی از دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، (۱۳۷۷)

در برابر رشد اقتصادی و حاکی از تغییر بینش و نگرش درباره الگوهای سنتی رشد اقتصادی بود.^{۲۳} لذا هیئتی از کارشناسان توسعه و محیط زیست در ژوئن ۱۹۷۱ م. در کشور سوئیس مسئله حمایت و بهبود محیط زیست را به عنوان نیازهای فوری کشورهای در حال توسعه مورد توجه قرار دادند. توصیه‌های این هیئت که معروف به توصیه اجلاس فونکس (Founex) بود در یکسری از سمینارهای منطقه‌ای که به این نام برگزار شد، مورد بحث قرار گرفت.^{۲۴}

در تدوین اصل توسعه پایدار، اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی پافشاری و بنیان دقیق برنامه ریزی برای توسعه هماهنگ با محیط زیست را پایه‌گذاری کرد و تاکید کرد سیاست‌های توسعه باید با هدف محرومیت زدایی، بهبود کلی اوضاع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حمایت از تنوع گونه‌های زیستی و بقای جریان‌های اساسی اکولوژی و تقویت سیستم‌های حیات صورت پذیرد. دولت‌ها باید در جهت وضع مقررات منطبق با سیاست‌های توسعه و محیط زیست ارشاد شوند که برای طرح‌های در دست اجرا، قوانین لازم را وضع و امکان اجرای عملی را فراهم نمایند و با تدابیر اقتصادی و تاسیس ساختاری موثر و رویه‌هایی کاملاً منطبق با جریان‌های زیست محیطی و توسعه در کل کره زمین تصمیم‌گیری نماید. لزوم رسمیت دادن به برنامه ریزی‌های بلندمدت برای دسترسی به اهداف معینی است که این روش راهبردی ممکن است شامل چگونگی استفاده از محیط زیست و ارزیابی پیامدهای مسایل اجتماعی، تجزیه و تحلیل نتایج هزینه‌های انجام شده و حسابداری منابع طبیعی گردد. در این برنامه ریزی باید همه جوانب محیط زیست را در سازگاری با سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی در نظر گرفت و همچنین باید به طور شفاف و با مشارکت عموم این تصمیمات به وسیله دولت‌ها اتخاذ شود.^{۲۵}

بنا به مفهوم توسعه پایدار منابع جنگلی «مدیریت استفاده صحیح از منابع جنگلی در محدوده ظرفیت آنها برای تضمین تجدید حیات و استمرار جنگلها» تنها ابزار شناخته شده جهت تحقق مفهوم فوق، اجرای طرح‌های جنگلداری است که می‌توانیم با استفاده از علم جنگل‌شناسی و ایجاد ارتباط منطقی بین سامانه‌های طبیعی (محیط زیست)، تکنولوژی و اقتصاد، رابطه انسان (اجتماعات انسانی داخل و حاشیه جنگل که به نوعی به لحاظ معیشتی به جنگل وابسته‌اند) با جنگل را به تعادلی معقول برسانیم. در بحث توسعه پایدار بیشتر به دنبال حفاظت و نگهداری از منابع طبیعی بعنوان یک ثروت جهانی هستیم و اینکه کشورها بنابر اقتضائات خود چه تدابیری را در این باره در پیش می‌گیرند یک امر حاکمیتی است و وجود طرح‌های حفاظتی جنگل از مواردی است که در پیشبرد اهداف توسعه نقش بسزایی دارد لذا اولین طرح جنگلداری علمی در ایران توسط مهندس "ژانتی" فرانسوی، مستشار سازمان خواروبارو کشاورزی جهانی طراحی شد که به نام طریقه‌ی دانگ واحد نامیده می‌شد. سپس در سال ۱۳۳۶ طرح جنگلداری لاجم از توابع سوادکوه مازندران توسط پرفسور "تره گوبو" مستشار سازمان خواروبارو کشاورزی

^{۲۳} یانگ، ت.، برتون ام. پی ترجمه محسن تشکری؛ پایداری کشاورزی با تعریف و دلالت‌های آن در سیاست تجاری و کشاورزی؛ انتشارات م‌ؤسسه پژوهش‌های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی وزارت کشاورزی، ۱۳۷۷، ص ۱۵

^{۲۴} مهشواری ش.؛ توسعه پایدار و مدیریت دولتی در هند؛ مدیریت توسعه، مجموعه نهم، از انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی، ۱۳۷۸، ص ۵۹

^{۲۵} حبیبی، محمد حسن، حقوق محیط زیست، جلد اول، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۴

جهانی با دستیاری دکتر " عزیزاصلی " پیاده شد . و تا سال ۱۳۹۵ حفاظت و بهره برداری از جنگلها در قالب طرح های جنگلداری به مجریان طرح ها واگذار می شد با تصویب قانون پنجساله ششم توسعه در اسفند ماه ۱۳۹۵ مقرر شد بهره برداری از جنگلها در قالب واگذاری به طرح ها متوقف و بمنظور حفاظت از جنگلها طرح های جایگزین تصویب و اجرا شود برابر بند ف ماده ۳۸ قانون برنامه ششم توسعه : (هرگونه بهره برداری چوبی از درختان جنگلهای کشور از ابتدای سال چهارم اجرای قانون برنامه، ممنوع میباشد . دولت در ارتباط با قراردادهای طرحهای جنگلداری مذکور که مدت اجرای آن به اتمام میرسد، مجاز به تمدید قرارداد نمیشود.)

حفاظت از منابع طبیعی با تکیه بر توسعه پایدار

حفاظت یکی از مسائل اساسی در بحث جنگلداری است که برابر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یک وظیفه عمومی تلقی شده است و سایر کشورها در قوانین بنیادین خود از این وظیفه همگانی یاد نموده اند همچنین مروری بر فعالیت های حفاظت منابع طبیعی انجام شده در چند دهه اخیر نیز نشانگر آن است که برنامه ریزیهای انجام شده در خصوص مدیریت منابع طبیعی با بحران مواجه شده اند و اهداف در نظر گرفته شده مورد تردید قرار گرفته اند.^{۲۶} به نحویکه اغلب فعالیتهای انجام شده در راستای حفاظت منابع طبیعی با نارضایتی عمومی همراه می باشد و توانایی دولتها برای ملزم ساختن شهروندان به برنامه های غیر مشارکتی توسعه و حفاظت منابع طبیعی محدود شده است.^{۲۷}

در راستای حفظ منابع طبیعی جهانی اتحادیه بین المللی حفاظت از طبیعت که بیشتر با نام اختصاری (IUCN) شناخته می شود، سازمانی بین المللی با هدف حفاظت از منابع طبیعی در سراسر کره زمین است که شامل جمع آوری داده ها و تجزیه و تحلیل، بررسی، پروژه های درست، حمایت، لابی و آموزش و پرورش است. مأموریت آن تأثیرگذاری، تشویق، و کمک به جوامع سراسر جهان برای حفظ طبیعت و حصول اطمینان به این که هر گونه استفاده از منابع طبیعی و محیط زیست یک بهره گیری عادلانه و پایدار است.

این سازمان در سال ۱۹۴۸ بنا نهاده شد و مقر آن در شهر ژنو در کشور سوئیس است. ۸۳ کشور، ۱۰۸ دولتی، ۷۶۶ مؤسسه غیردولتی، ۸۱ سازمان بین المللی و در حدود ۱۰،۰۰۰ کارشناس و دانشمند با این سازمان همکاری دارند.

اگر چه شناسایی مسئولیتهای متفاوت برای کشورها در یک نظام حقوقی، نابرابری ماهوی میان تابعان آن نظام حقوقی ایجاد می کند، با این همه هدف از نابرابری در حوزه حقوق بین الملل محیط زیست تضمین مشارکت و در صورت وجود انجام تعهدات حقوقی در مدت زمان مقرر توسط کشورهای در حال توسعه است تا بدین ترتیب نظام حقوقی به اهداف تعیین شده در دراز

^{۲۶} Lachapelle, P.R., McCool, S.F., and Patterson, M.E. (2003). Barriers to effective natural resource planning in a "messy" world. *Society and Natural Resources*, 16, 473- 490.

^{۲۷} Agrawal, A., and Gibson, C.C. (1999). Enchantment and disenchantment: The role of community in natural resource conservation. *World Development*, 27(4), 629-649.

مدت دست پیدا کند. درست به همین دلیل است که در این حقوق از تصویب قواعد خشک، غیر منعطف و سختی که می تواند مانع مشارکت فعال برخی کشورها شود، صرف نظر می شود. بنابراین مسئولیتهای متفاوت به تعهدات حقوقی متفاوتی منجر می شود. این تفاوت یاد شده در تعهدات، معمولاً از طریق اجرای با تأخیر تعهدات، وضع تعهدات آسانتر، شناسایی استانداردهای متفاوت و تعهد به اعطای کمکهای بین المللی شامل کمک های مالی و انتقال تکنولوژی محقق می شوند.^{۲۸}

در توسعه پایدار، انسان مرکز توجه است و انسانها هماهنگ با طبیعت، سزاوار حیاتی توأم با سلامت و سازندگی هستند. توسعه حقی مساو بر نسل ها کنونی و آینده است، حفاظت از محیط زیست، بخشی جدانشدنی از توسعه است و کشورها، بایستی در یک حرکت همگانی، با همکار و هماهنگی از سلامت در یکپارچگی نظام طبیعی کره زمین حراست کنند. در اعلامیه ریو با تأکید بر بر ضرورت از بین بردن « توسعه پایدار » لزوم انتقال تکنولوژی از سو شمال به جنوب برا تشویق اشاره و صلح، توسعه و حفاظت از محیط زیست، جدانشدنی « توسعه پایدار » الگوها نامتناسب با اعلام شده است .^{۲۹}

مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی ذی‌مدخل در طرح های جنگلداری

مسئولیت مدنی عبارتست از ملزم بودن شخص به جبران خسارتی که به دیگری وارد کرده مسئولیت مدنی زمانی بوجود می آید که کسی بدون مجوز قانونی به حق دیگری لطمه بزند و در اثر آن زبانی به او وارد آورد فرق نمی نماید عملی که موجب خسارت شده جرم باشد یا شبه جرم زیرا مسئولیت مدنی نتیجه عمل بدون مجوز قانونی است خواه آن عمل عمدی ، جرم مدنی یا غیر عمدی شبه جرم باشد بنابراین جرم و شبه جرم دو عمل بدون مجوز قانونی می باشند که موجب زیان می شوند.^{۳۰}

طرح جنگلداری طرحی است که در آن مقدار و محل و موقع برداشت و مدت اجراء و نحوه بهره‌برداری و عملیات احیایی و عمرانی که در داخل جنگل یا جنگلهای مربوط باید به عمل آید درج شده و به تصویب سازمان جنگلبانی ایران رسیده باشد.^{۳۱} لذا طرح های جنگلداری که با هدف حفظ ، احیاء و بهره برداری از منابع طبیعی می باشد با توجه به اینکه اشخاص زیادی از اعم از حقیقی و یا حقوقی در این طرح ها دخیل هستند بموجب اقداماتی که انجام می دهند ممکن است موجب ورود زیان شوند و

^{۲۸} Rajmani, Lavanya(۲۰۰۰), "the principle of common but differentiated responsibility and the balance of commitment under the climate regime", review of European community and international environment law, vol ۹,(۲), available at: <http://www.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext>

^{۲۹} پایان نامه ، مسئولیت بین المللی زیست محیطی دولت ها در رویه دیوان بین المللی دادگستری ، آراین محمد پور ۱۳۹۸ ، ص ۱۳۵

^{۳۰} امامی ،سید حسن ، حقوق مدنی ، انتشارات اسلامیه ، ۱۳۹۱ ، ص ۶۶۴

^{۳۱} بند ۱۲ ماده ۱ ق.حفاظت و بهره برداری مصوب ۱۳۴۶

خساراتی به بار آورند. از جمله اشخاص حقوقی می توان به مسئولیت دولت در مواردی که با عدم نظارت کافی باعث ایراد خسارت می شود اشاره نمود و یا شرکتهای پیمانی که طرف قرارداد با دولت قرار می گیرند تا نسبت به اجرای طرح ها اقدامات لازم را انجام دهند از این مقوله در ادامه به مسئولیت این قبیل اشخاص خواهیم پرداخت.

مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی در طرح های جنگلداری با تکیه بر اسناد بالادستی

یکی از مواردی که در زمینه احیا و توسعه جنگل ها، نقش مهمی را ایفا میکند جنبه های حقوقی و اسناد و قوانین بالادستی مربوط به این مقوله است وجود مقررات (قانون، آیین نامه، تصویب نامه، بخش نامه و...) در صورتی چاره ساز است که دارای احکام متناقض نباشد زیرا پاره ای از مقررات یا به حدی مجمل اند که فهم مقصود را برای مجریان دشوار میکنند یا اینکه با اصلاح های متعدد و اغلب همزمان، آنقدر دارای پیچیدگی حقوقی می شوند که حتی درک قانون لازم الاجرا برای حقوقدانان و متخصصین هم با دشواری همراه است از سوی دیگر لزوم بازنگری در چشم انداز مدیریتی و سیاست گذاری کلی و جامع منابع طبیعی، در راستای احیای منابع جنگلی به شدت مورد نیاز است که خود لازمه برنامه ریزی عظیم و کلان و صرف هزینه های بسیار گزاف بوده تا ضمن حفظ بقایای موجود و جلوگیری از گسترش روند تخریب فزاینده، بتوان با تدوین سیاست های عقلانی این جنگل ها را حفاظت نمود و توسعه داد.^{۳۲}

برنامه ریزی برای جنگل ها در چارچوب سیاست های تدوین و تصویب شده یرای اداره آنها صورت می گیرد این سیاست ها عموماً در چارچوب قانون ها الزام اجرایی می یابند. سیاست های خرد و کوچک و اسناد جامع ملی بایستی با قوانین بالادستی خود سازگار باشند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اصلی ترین سند در این زمینه است که در اصول ۴۵ و ۵۰ چهارچوب برای سیاستگذاری و برنامه ریزی جنگلها و مراتع را تعیین می نماید.

تا قبل از سال ۱۳۳۸ بهره برداری از جنگلها منوط به داشتن طرح جنگلداری نبود در سال ۱۳۳۸ قانون جنگلها و مراتع در ماده ۴ بهره برداری از جنگل را منوط به رعایت اصول علمی و فنی نمود برابر این قانون: (از تاریخ تصویب این قانون نحوه بهره برداری از جنگل ها چه متعلق به دولت و چه متعلق به افراد باید طبق اصول علمی و فنی باشد که توسط سازمان جنگلبانی اعمال خواهد شد. نظارت و مراقبت در حسن اجرای مقررات مزبور بعهد سازمان جنگلبانی خواهد بود.^{۳۳}

قانون ملی شدن جنگلها و مراتع مصوب ۱۳۴۱ و قانون حفاظت و بهره برداری از جنگلها و مراتع مصوب ۱۳۴۶ و اصلاحیه های بعدی آن پس از پیروزی انقلاب اسلامی جزو متون اصلی جهت اداره جنگلها و مراتع می باشند پس از این قوانین در راستای حفاظت و حمایت از جنگلها و مراتع قوانین متعددی وضع شده است.

مطابق ماده ۲ و ۳ قانون حفاظت و حمایت از جنگلها و مراتع حفظ، احیاء و اصلاح و توسعه و بهره برداری از جنگل ها بعهد سازمان جنگلبانی ایران است که توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی در هر مورد طبق طرحی بعمل خواهد آمد که بتصویب وزارت منابع طبیعی رسیده باشد و وزارت منابع طبیعی با رعایت مفاد طرح های مصوب قرارداد لازم را تنظیم و پروانه بهره برداری صادر

^{۳۲} - شامخی، تقی، میرمحمدی، محمد ۱۳۹۱، چالشهای جنگل ها و مراتع ایران و پیشنهادهایی یرای رفع مشکلات مرکز

تحقیقات استراتژیک، گزارش راهبردی، شماره ۱۵۰ کد گزارش ۱۲-۹۱-۸، صفحه ۳۰

^{۳۳} - شامخی، تقی، قوانین و مدیریت منابع طبیعی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۰، ص ۳۲۱

خواهد نمود. همچنین برابر تبصره ۶ ماده ۳ قانون مذکور هیچ یک از کارمندان وزارت منابع طبیعی و یا اشخاصی که در آن وزارتخانه سمتی دارند نمی‌توانند به هر نحوی از انحاء در مشارکت اشخاص حقیقی یا حقوقی این ماده شخصا ذینفع باشند. در تبصره ۷ این ماده آمده است بهره برداری در قالب طرح نیازمند اخذ مجوزهای لازم از وزارت یاد شده می‌باشد. همانطور که از متن قانون پیداست در صورت احراز هر گونه تخلفی از این قوانین بار مسئولیت بدوش شخصی است که خلاف مقررات عمل نموده است لذا اشخاصی که طرف قرارداد طرح قرار می‌گیرند هم چنانچه دچار اشتباهی شوند که از آن خساراتی به بار آید ملزم به جبران خسارت هستند از طرفی چنانچه وزارت مربوطه چه در معنی عام دولت و چه مدیران دولتی چنانچه خارج از مقررات مربوطه عمل نمایند میرا از مسئولیت نیستند.

علاوه بر قوانین مذکور ماده ۱ قانون افزایش بخش بهره‌وری کشاورزی و منابع طبیعی مصوب سال ۱۳۹۲ در راستای سند چشم‌انداز بیست ساله توسعه دولت را مکلف به حفاظت بهینه و احیای جنگل‌ها و بیشه‌های طبیعی و مراتع کشور نموده است. همچنین برابر ماده ۱۵ این قانون (دولت مکلف است ضمن اعمال ممنوعیت بهره‌برداری مازاد بر توان زادآوری طبیعی، احیایی و زیست محیطی (اکولوژیک) جنگل‌های کشور، ترتیبات و تمهیدات لازم را جهت اصلاح الگوی مصرف چوب‌های جنگلی اعم از صنعتی و غیرصنعتی، جایگزینی سوخت فسیلی و انرژی‌های تجدیدپذیر به جای سوخت‌های هیزمی، خروج دام از جنگل و ساماندهی جنگل‌نشینان به عمل آورده و با استفاده از توان و سرمایه‌های بخش‌های غیردولتی نسبت به احیاء و توسعه درختکاری متمر و غیرمتمر و بوستان‌های جنگلی و زراعت چوب اقدام نماید به گونه‌ای که ظرف ده سال، ضریب حفاظتی جنگل‌ها و مراتع، از چهل درصد (۴۰٪) به نود درصد (۹۰٪) و سرانه جنگل از هفده صدم (۰/۱۷) هکتار به بیست و پنج صدم (۰/۲۵) هکتار برسد).

در ماده ۲۹ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه آمده است: (بهره برداری از جنگل‌ها به پیشنهاد بالاترین مقام دستگاه اجرائی ذی‌ربط و در چهارچوب مصوبات هیأت وزیران ممکن است و بهره‌برداری از مراتع و زیستگاه‌های طبیعی تنها بر اساس توان بوم‌شناختی (اکولوژیک) و ضرورت حفظ آنها مجاز و مازاد بر آن ممنوع است. متخلف از احکام این ماده علاوه بر جبران خسارت، ملزم به پرداخت جریمه‌ای تا پنج برابر خسارت وارد شده به جنگل و یا مرتع و زیستگاه مورد بهره‌برداری یا تلف شده است.) این ماده بطور صریح بیان می‌دارد در صورت بهره‌برداری خارج از ظرفیت موجود دارای بار مسئولیتی بالایی است که برای عمل یا عاملین آن جبران خسارت در نظر گرفته شده است.

همچنین برابربندف ماده ۳۸ قانون پنجساله ششم توسعه مصوب اسفند ماه ۱۳۹۵: (هرگونه بهره‌برداری چوبی از درختان جنگل‌های کشور از ابتدای سال چهارم اجرای قانون برنامه، ممنوع می‌باشد. دولت در ارتباط با قراردادهای طرح‌های جنگلداری مذکور که مدت اجرای آن به اتمام میرسد، مجاز به تمدید قرارداد نمی‌باشد.) بر این اساس از ابتدای سال چهارم اجرای قانون برنامه بهره‌برداری از جنگل‌ها با تهیه چوب در قالب طرح‌های جنگلداری ممنوع اعلام گردیده و دولت مکلف است در راستای قانون و حفظ منابع طبیعی از انعقاد قرارداد با مجریان طرح و یا تمدید قراردادها خودداری کند و در صورت انجام فعل خلاف مقررات مسئولیت آن بدوش دولت قرار خواهد گرفت.

از طرفی برابر تبصره ۱ این ماده بهره‌برداری از درختان ریشه‌کن، شکسته، افتاده، خشک سرپا و آفت زده غیرقابل احیاء تا پیش از تصویب طرح جایگزین و حداکثر تا پایان سال سوم برنامه صرفاً با مجوز سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور مجاز می‌باشد و پس از تصویب طرح جایگزین صرفاً براساس این طرح و با مجوز سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور خواهد بود. در این قانون صحبت از طرح جایگزین بمیان آمده است که هدف از آن حفظ و حمایت از جنگل‌ها و مراتع مطابق اهداف کلی قانون

حفاظت و حمایت از جنگلها و مراتع است کما اینکه در متن ماده اشاره به عدم بهره برداری محصولات جنگلی توسط مجریان طرح است که عدم بهره برداری در راستای حمایت از جنگلها و با اعلام نظر کارشناسان فنی جنگل صورت گرفته است. و دولت برابر این قانون مکلف به تدوین طرح جایگزین شده است که با عدم اجرای قانون مسئولیت ان را بعهده سازمان مربوطه نهاده است.

از دیگر اسناد مورد توجه در باب جنگلها و مراتع می توان به مصوبات هیئت وزیران توجه داشت. بر اساس اصل ۱۹۸ قانون اساسی هیأت وزیران حق دارد برای انجام وظایف اداری و تأمین اجرای قوانین و تنظیم سازمانهای اداری به وضع تصویبنامه و آیین نامه پردازد. هریک از وزیران نیز در حدود وظایف خویش و مصوبات هیأت وزیران حق وضع آییننامه و صدور بخشنامه را دارند ولی مفاد این مقررات نباید با متن و روح قوانین مخالف باشد. دولت میتواند تصویب برخی از امور مربوط به وظایف خود را به کمیسیونهای متشکل از چند وزیر واگذار نماید. مصوبات این کمیسیونها در محدوده قوانین پس از تأیید رییس جمهور لازم الاجرا است. از جمله مصوباتی که در سالهای اخیر نقش کلیدی در مدیریت جنگلها و طرح های جنگلداری داشته مصوبه شماره ۱۶۰۳۳۲/ت/۱۶۰۷۴-۱۳۹۲/۱۰/۱۶ هیئت وزیران می باشد که در ماده ۲ این مصوبه آمده است (وزارت جهاد کشاورزی موظف است بهره برداری از جنگلهای کشور را در چهارچوب طرح مدیریت منابع جنگلی بر اساس شاخص ها و نشانگرهای مدیریت پایدار جنگل ساماندهی کند.) در تبصره ۲ این مصوبه آمده است: (بهره برداری از جنگلهایی که تحت پوشش طرح های مدیریت منابع جنگلی نیستند تا زمانی که برای آنها مدیریت منابع جنگلی تهیه و اجرا نشده است تابع قانون حفاظت و بهره برداری از جنگلها و مراتع مصوب ۱۳۴۶ و اصلاحات بعدی آن می باشد) علی ایحال بنابر آنچه ذکر گردید در مواردی بصراحت قانون اشاره به تکلیف دولت بعنوان شخص حقوقی دارا مسئولیت نموده است و در مواردی که محرز گردد مسئولیت از ناحیه اشخاص غیر از دولت مثلا موسسات یا شرکتهای طرف قرارداد با دولت می باشد بعنوان مثال پس از تصویب قانون پنجساله توسعه حق بهره برداری از جنگلها در قالب طرح ها از مجریان سلب شده چنانچه مجری طرحی اقدام به بهره برداری از جنگل نماید مسلما بار مسئولیت آن بدوش مجری طرح و ناظر طرح می باشد.

مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی در طرح های جنگلداری باتکیه بر توسعه پایدار

بشر مسئولیت حفاظت و بهبود وضعیت محیط زیست را برای نسل های فعلی و آینده به عهده دارد. منابع طبیعی زمین شامل هوا، آب، زمین و گونه های گیاهی و جانوری باید به نفع نسل های حاضر و آینده از طریق برنامه ریزی و مدیریت صحیح حفاظت شوند. بشر مسئولیت حفاظت و مدیریت عاقلانه میراث حیات وحش و زیستگاه آن را به عهده دارد.^{۳۴}

در جامعه بین المللی هر دولت بر اساس حاکمیت خود آزادانه تصمیم میگیرد و با آزادی برابر سایر دولتها مواجه میشود، در نتیجه مسئولیت بین المللی دولتها به مثابه ساز و کاری برای تنظیم روابط متقابل بین آنها جلوه گر میگردد.^{۳۵}

کنوانسیونهایی که به موضوع مسئولیت پرداخته اند، تعاریف مشابهی راجع به مسئولیت مدنی ارائه میدهند به عنوان مثال ماده ۸ کنوانسیون ۱۹۹۳ لوگانو در مورد مسئولیت مدنی برای خسارت ناشی از فعالیتهای خطرناک برای محیط زیست میباشد که بیان داشته است: مفهوم مسئولیت مدنی به طور کلی به ضرر یا خسارت واقع شده از چیزی یا کسی اشاره دارد و به طور معمول

^{۳۴} - (Stockholm Declaration, Principles ۳, ۴ & ۵)

^{۳۵} - حبیبی - حسن - حقوق بین الملل عمومی - جلد دوم - ۱۳۸۲ - انتشارات اطلاعات صفحه ۸۹۸

دعای مدنی به وسیله آنهایی که خود یا اموالشان خسارت دیده اند، آغاز میشوند و مسئولیت آنها اغلب متوجه مالک اصلی یا مدیر یک منبع آلودگی میباشد. ذینفع میتواند چنانچه دچار ضرر قابل توجهی گردد که در نتیجه نقض قانون صورت گرفته باشد، دادخواست جبران خسارت تقدیم نماید.^{۳۶}

اگر چه شناسایی مسئولیتهای متفاوت برای کشورها در یک نظام حقوقی، نابرابری ماهوی میان تابعان آن نظام حقوقی ایجاد می کند، با این همه هدف از نابرابری در حوزه حقوق بین الملل محیط زیست تضمین مشارکت و در صورت وجود انجام تعهدات حقوقی در مدت زمان مقرر توسط کشورهای در حال توسعه است تا بدین ترتیب نظام حقوقی به اهداف تعیین شده در دراز مدت دست پیدا کند. درست به همین دلیل است که در این حقوق از تصویب قواعد خشک، غیر منعطف و سختی که می تواند مانع مشارکت فعال برخی کشورها شود، صرف نظر می شود. بنابراین مسئولیتهای متفاوت به تعهدات حقوقی متفاوتی منجر می شود. این تفاوت یاد شده در تعهدات، معمولاً از طریق اجرای با تأخیر تعهدات، وضع تعهدات آسانتر، شناسایی استانداردهای متفاوت و تعهد به اعطای کمکهای بین المللی شامل کمک های مالی و انتقال تکنولوژی محقق می شوند.^{۳۷}

در نشست سران زمین در ریو و ژانیرو، یکی از توافق های پنج گانه به جنگل و اصول آن اختصاص داشت. این اصول شامل حق مسلم دولت ها برای مدیریت و استفاده از منابع جنگلی خود، ضرورت همکاری بین المللی، فراهم آوردن اطلاعات درخور اتکا و به موقع درمورد جنگل ها، مشارکت جوامع محلی و سازمان های مردم نهاد، جنگل نشینان و زنان در طراحی و اجرای سیاست های ملی مربوط به جنگل، ضرورت وجود سیاست ها و راهبردهای ملی درمورد جنگل، و در نظر گرفتن ابعاد حفاظت محیط زیستی و توسعه اجتماعی - اقتصادی در برنامه ریزی های مربوط به جنگل می شوند. اصول مورد اشاره در (بیانیه اصول جنگل) ریو همچنین نقش انواع جنگل ها در حفاظت از زیست بوم های شکننده، حوزه های آبریز، منابع آب شیرین و ذخیره گاه های تنوع زیستی و منابع زیستی را به رسمیت شناخته، بر هویت و فرهنگ و حقوق مردم بومی و جنگل نشینان در فعالیت های اقتصادی در جنگل و حفظ هویت فرهنگی و سازمان اجتماعی خود تأکید می ورزد. جنگل محل تولید برخی حامل های انرژی و وسایل ساخت تجهیزات مانند چوب است که برای رفع نیازهای مردم و صنایع مورد استفاده قرار می گیرند. این گونه بهره برداری باید در چارچوب مدیریت پایدار جنگل، جنگل کاری و احیای جنگل های تخریب شده صورت گیرند تا باعث نابودی این منبع غنی ژنتیکی و پوشش گیاهی ارزشمند نشوند.

در (سند حقوقی غیرالزام آور در زمینه انواع جنگل ها) که در سال ۲۰۰۷ مجمع جنگل ملل متحد با حضور نمایندگان کلیه دولت ها بر سر متن آن بتوافق رسیدند.^{۳۸}

^{۳۶} حبیبی - محمد حسن - حقوق محیط زیست - ۱۳۸۱ - انتشارات دانشگاه تهران - صفحه ۳۴۳

^{۳۷} - Rajmani, Lavanya (۲۰۰۰), "the principle of common but differentiated responsibility and the balance of commitment under the climate regime", review of European community and international environment law, vol ۹, (۲), available at: <http://www.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext>

^{۳۸} - Non-Legally Binding Authoritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and sustainable Development of all types of Forests

، اصول خاصی ذکر شد که شامل داوطلبانه بودن و غیرالزام آور بودن سند، مسئولیت هر دولت در مورد مدیریت پایدار جنگل های تحت حاکمیتش و به کارگیری قوانین مربوط به جنگل، کمک تشکل های مردمی و جوامع محلی به اجرای مدیریت پایدار جنگل، نیاز مدیریت پایدار جنگل به ویژه در کشورهای در حال توسعه و کشورهای با اقتصاد عبوری به تأمین منابع اضافی مالی، اثربخشی زمامداری مطلوب ۵۸ بر مدیریت پایدار جنگل ، ضرورت و همکاری بین المللی در زمینه حمایت مالی و انتقال فناوری و ظرفیت سازی و آموزش می باشند. اهداف مشخص شده در سند جنگل، شامل معکوس کردن روند نابودی جنگل ها از طریق مدیریت پایدار جنگل ها، افزایش منافع اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی جنگل ها، گسترش مناطق جنگلی حفاظت شده و افزایش میزان کمک های رسمی توسعه ای به توسعه پایدار جنگل ها می باشند. از طرفی اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم مقرر می‌دارد که (دولتها مسؤولیت دارند که مراقبت کنند تا فعالیتهای تحت قلمرو آنها موجب آسیب به محیط زیست دیگر کشورها یا مناطق خارج از قلمرو ملی آنها نگردد) کما اینکه اصل ۳ اعلامیه ریو از دولتها می‌خواهد که قوانین ملی را در خصوص مسؤولیت و جبران خسارت زیان دیدگان و دیگر خسارات زیست محیطی توسعه دهند. آنها باید به سرعت و با قاطعیت برای تنظیم یکسری قوانین بین لمللی با تضمین جبران خسارات و پیامدهای منفی آلودگی محیط زیست با یکدیگر همکاری کنند و متعهد به جبران خسارات ناشی از فعالیتهایی که در محدوده قلمرو خود یا مناطق تحت کنترل آن سوی قلمرو خود هستند، باشند.

همانطور که بیان شد اعلامیه استکهلم و ریو جزو اسناد بین المللی راجع به توسعه پایدار در عرصه محیط زیست و منابع طبیعی می باشند که در این اعلامیه ها سخن از مسئولیت دولتها بعنوان اشخاص حقوقی حقوق عمومی بمیان آمده است در اینکه برخی از کشورها بنا بر مقتضیات خود دارای طرح های جنگلداری می باشند نمی توان سایر کشورها را تحت مقررات بین المللی الزام به تهیه طرح های حفاظتی از جنگل نمود کما اینکه در برخی از کشورها اصل بر داشتن جنگلهای خصوصی است که اشخاص حقیقی در نگهداری از جنگلها می کوشند اینکه اشخاص خصوصی تحت چه شرایطی می توانند نگهداری از جنگلها را بعهده داشته باشند در هر کشوری متفاوت است آنچه مهم و در اسناد بین الملل و کنوانسیونها به آن اشاره شده نقش اساسی محیط زیست و جنگلها و مراتع بعنوان بخشی از محیط زیست برای بقای بشریت است از اینرو لازمه حفظ آن قرار دادن بار مسئولیت بعهده کشورها است .

تخریب منابع طبیعی حتی وقتی خارج از مرزهای یک کشور اتفاق می افتد، ممکن است سبب بروز خسارات جهانی شود. از جمله این خسارت ها (تخریب لایه ازن، گرم شدن کره زمین، تغییرات آب و هوایی، فرسایش خاک، بیابان زایی و...)شود .

اعلامیه استکهلم در عین این که وضعیت جهان امروز را به طور خلاصه بیان کرده است، وظایفی متفاوت برای هر کدام از کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته پیش بینی کرده که با وجود متفاوت بودن به نتیجه واحد یعنی حفظ محیط زیست منتهی می شود و از آن جا که به در نظر گرفتن ملاحظات زیست محیطی در روند توسعه اشاره شده در واقع می توان گفت هدف نهایی اعلامیه استکهلم رساندن کشورهای شمال و کشورهای جنوب از دو راه متفاوت به توسعه پایدار است.^{۳۹}

برابر اصل ۷ اعلامیه ریو: (کشورها باید با روح مشارکت جهانی برای نگه داری، حمایت و احیای تمامیت و سلامت زیست بوم کره زمین با هم همکاری کنند .کشورها با نگاهی به سهم متفاوتشان در تخریب محیط زیست جهانی، مسئولیت مشترک ولی متفاوتی دارند .کشورهای توسعه یافته مسئولیتی را که در زمینه پیگیری بین المللی توسعه پایدار دارند، با توجه به فشارهای

^{۳۹} صدر، شادی ، مفهوم توسعه پایدار در حقوق بین الملل محیط زیست، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی ۱۳۷۷- ۱۳۷۸

جوامع خویش بر محیط زیست جهانی و فن آوری‌ها و منابع خود بر عهده گرفته‌اند). بر اساس این اصل، همه دولت‌های جهان به طور مشترک مسئولیت دارند تا از تخریب محیط زیست پیشگیری نموده و از آن حفاظت و حمایت به عمل آورند. با وجود این و علی‌رغم تساوی حاکمیت دولت‌ها، مسئولیت کشورها بایستی متناسب با امکانات و توانایی‌های آن‌ها و برابر با نقشی باشد که آن‌ها در تخریب محیط زیست داشته‌اند.

منظور از مسئولیت مشترک در این اصل، مسئولیت‌پذیری کشورها برای حفظ محیط زیست یا قسمتی از آن در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی است. ویژگی‌های مرزگذاری محیط زیست که حفظ آن را مستلزم مشارکت و همکاری تمام کشورها در اتخاذ اقداماتی برای حل مسائل و مشکلات زیست‌محیطی و حفظ منابع طبیعی می‌کند. این منابع می‌توانند به دنبال یک منفعت حقوقی مشترک ایجاد شوند، یا این که تحت حاکمیت خاص هیچ کشوری نباشند.^{۴۰}

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

از آنجائیکه وجود جنگل‌ها و مراتع جزو ذخایر ملی هر کشور محسوب می‌گردد کشورهای جهان درصدد حفظ و حراست آن در سطح جهانی هستند و در صورت ورود خسارت به این ثروتهای خدادادی زیان‌زننده را مسئول می‌دانند همانگونه که در قوانین کشور ما بصراحت تأکید بر حفاظت از جنگل‌ها شده است و با وضع قوانین جدید در خصوص عدم بهره‌برداری توسط طرح‌ها سعی بر حفظ جنگل‌ها شده است، طرح جایگزین بعنوان طرح جنگلداری در دستور کار قرار گرفته و اجرای آن می‌تواند اثرات قابل چشم‌گیری در حفظ و حراست از جنگل‌ها داشته باشد همچنین در اجرای طرح‌های جنگلداری می‌توانیم با استفاده از علم جنگل‌شناسی و ایجاد ارتباط منطقی بین سامانه‌های طبیعی (محیط زیست)، تکنولوژی و اقتصاد، رابطه انسان (اجتماعات انسانی) داخل و حاشیه جنگل که به نوعی به لحاظ معیشتی به جنگل وابسته‌اند) با جنگل را به تعادلی معقول برسانیم. در بعد مسئولیت برابر مقررات کشور ما که بیشتر بر پایه نظریه تقصیر استوار است زیان‌زننده مکلف به جبران خسارت است لذا در صورت عدم توجه به مقررات موجود بار مسئولیت آن بدوش کسی است که از این قوانین سرپیچی کند و شخص خاطی ممکن است جزو اشخاص حقوقی حقوق عمومی باشد یا خصوصی. در ارتباط با توسعه پایدار که موضوع بخشی از این تحقیق می‌باشد در آن اقدامات و فعالیت‌های کشورهای به طور مداوم از منظر اصول پایداری بررسی میشود اعلامیه استکهلم و ريو جزو اسناد بین‌المللی راجع به حفاظت از محیط زیست و جنگل‌ها و منابع طبیعی هستند که در این اعلامیه‌ها سخن از مسئولیت دولتها بعنوان اشخاص حقوقی حقوق عمومی بمیان آمده است ودولتها را چه در سطح ملی و چه جهانی مکلف به اعمال مقررات صحیح راجع به حفظ و حراست از جنگل‌ها می‌دانند. لذا پیشنهاد می‌گردد کشورها در سطح ملی با در نظر گرفتن موقعیت جغرافیایی خود با نظر کارشناسان منابع طبیعی در صورت ضرورت اقدام به وضع مقررات در قالب طرح جنگلداری نمایند تا اهداف و خط‌مشی آنها در راستای حفظ منابع طبیعی مشخص گردد و با به اشتراک گذاشتن نمونه‌های طرح خود در اختیار سایر کشورها و کنوانسیونهای جهانی سایر کشورها بتوانند از تجربیات و روش‌های حفاظت آنها نسبت به جنگل‌ها اطلاع کسب نمایند، این موضوع می‌تواند شامل انواع قرار دادن مسئولیت از زاویه‌های مختلف حقوقی باشد بطوری که کشورهای جهان با وضع مقررات راجع به مسئولیت می‌توانند کنوانسیونهای جهانی را تحت تأثیر قرار داده و کنوانسیونهای جهانی و اعلامیه‌های راجع به حفاظت از محیط زیست

^{۴۰} Hepburn, Jarrod and Ahmad, Imran (۲۰۰۵). "The principal of common but differentiated responsibilities" CISDL available at: <http://www.cisdل.org/pdf>

پایدار که با هدف پایداری این منابع خدادادی بوجود آمده اند بتوانند با اعمال مقررات راجع به مسئولیت اشخاص حقوقی (دولتها و سایر اشخاص حقوق عمومی و خصوصی) به حفاظت از جنگلها کمک کنند.

منابع :

- آرین پور ، محمد ، پایان نامه ، مسئولیت بین المللی زیست محیطی دولت ها در رویه دیوان بین المللی دادگستری ، ۱۳۹۸
 - ۲- ابوالحمد ، ابوالحمید ، حقوق اداری ایران ، انتشارات نشر توس ، ۱۳۸۸ ، ص ۵۴۴
 - ۳- امامی ، محمد و کورش استوار سنگری (۱۳۹۳ ، حقوق اداری ، تهران : میزان ، چ بیست و دوم ، ج ۱ ، ص ۳۶۳
 - ۴- امامی ، سید حسن ، حقوق مدنی ، انتشارات اسلامی ، ۱۳۹۱
 - ۵- حبیبی - حسن - حقوق بین الملل عمومی - جلد دوم - ۱۳۸۲ - انتشارات اطلاعات صفحه ۸۹۸
 - ۶- حبیبی ، محمد حسن ، حقوق محیط زیست ، جلد اول ، انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۸۴
 - ۷- هانری لوی ، برول ، مقاله مسائل جامعه شناسی جزایی از مجله حقوق و جامعه شناسی ، ترجمه مصطفی رحیمی ، امیر کبیر ، تهران ، ۱۳۸۵ ، ص ۲۵
 - ۸- صفار ، محمدجواد ، شخصیت حقوقی ، تهران ، پائیز ۱۳۷۲ ، نشر دانا ،
 - ۹- صفایی ، سید حسین ، حقوق مدنی (اشخاص و اموال) بنیاد حقوق میزان ، ص ۷۲
 - ۱۰- صدر ، شادی ، مفهوم توسعه پایدار در حقوق بین الملل محیط زیست ، پایان نامه کارشناسی ارشد ، دانشگاه تهران ، دانشکده حقوق و علوم سیاسی ۱۳۷۷-۱۳۷۸
 - ۱۱- زاهدی .شمس السادات ، جهانی شدن و توسعه پایدار ، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن ، ۱۳۹۰ ، دوره ۲ ، شماره ۳ ، ص ۱۱
 - ۱۲- زاهدی مازندرانی ، توسعه و نابرابری های اجتماعی ؛ رساله دکتری جامعه شناسی از دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران (۱۳۷۷،
 - ۱۲- - شامخی ، تقی ، میرمحمدی ، محمد ۱۳۹۱ ، چالشهای جنگل ها و مراتع ایران و پیشنهادهایی برای رفع مشکلات مرکز تحقیقات استراتژیک ، گزارش راهبردی ، شماره ۱۵۰ کد گزارش ۱۲-۹۱-۸ ، صفحه ۳۰
 - ۱۴- شامخی ، تقی ، قوانین و مدیریت منابع طبیعی ، انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۹۰ ،
 - ۱۵- مختارنامه ، زهرا ، پایان نامه مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی حقوق خصوصی ، ، ۱۳۹۰ ، ص ۱۶
 - ۱۶- مهسواری ش.؛ توسعه پایدار و مدیریت دولتی در هند ؛ مدیریت توسعه ، مجموعه نهم ، از انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی ، ۱۳۷۸ ، ص ۵۹
 - ۱۷- موسی زاده ، رضا ، حقوق اداری ۱ ، تهران : میزان ، ۱۳۸۱ ، ص ۲۴۸
 - ۱۸- کاتوزیان ، ناصر ، الزامات خارج از قرارداد انتشارات دانشگاه تهران ، ۱۳۸۵ ، ف شماره ۱۷۶ ص ۳۸۹
 - ۱۹- یانگ ، ت . ، برتون ام . پی ترجمه محسن تشکری ؛ پایداری کشاورزی با تعریف و دلالتهای آن در سیاست تجاری و کشاورزی ؛ انتشارات م و سسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی وزارت کشاورزی ، ۱۳۷۷ ، ص ۱۵
- منابع خارجی :

- ۱ - Agrawal, A., and Gibson, C.C. (۱۹۹۹). Enchantment and disenchantment: The role of community in natural resource conservation. *World Development*, 27(4), 629-649.
- ۲ - Bénabent, Alain (۲۰۰۵) *Droit civil.les obligation*, ۱^o éd, Librairie general de droit et de jurisprudence
- ۳ - Flour, jacques (۲۰۰۹) Luc-Aubert (jean) et Savaux (Eric), *Droit civil les obligation*, ۱۳ éd, Sirey
- ۴ - Gregory, D., Johnson, R., Pratt, G., Watts, M. J., and Whatmore, S; (eds) (۲۰۰۹), "The Dictionary of Human Geography" (e^othed). West Sussex: John Wiley & Sons. ۲۲
- ۵ - Hepburn, jarrod and ahmad, imran (۲۰۰۵). " **The principal of common but differentiated responsibilities**" CISDL available at: <http://www.cisdln.org/pdf> published by gower 1994 .germeny .comprative contract law- England T france . P.d.v.marsh^۱
- ۶ - Rajmani, Lavanya (۲۰۰۰), "**the principle of common but differentiated responsibility and the balance of commitment under the climate regime**", review of European community and international environment law, vol ۹, (۲), available at: <http://www.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext>
- ۷ - Radé, Christophe (۲۰۰۵) "Droit à réparation, responsabilité du fait d'autrui. Principe general".
- ۸ - Rajmani, Lavanya (۲۰۰۰), "**the principle of common but differentiated responsibility and the balance of commitment under the climate regime**", review of European community and international environment law, vol ۹, (۲), available at: <http://www.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext>
- ۹ - Sands, P. *Principles of International Environmental Law* (vol. I: Frame work, Standards Implementation. ۱۹۹۵)
- ۱۰ - Savatier, René (۱۹۷۴) *Traite de la responsabilité civil en droit francais*, Paris.
- ۱۱ - Lachapelle, P.R., McCool, S.F., and Patterson, M.E. (۲۰۰۳). Barriers to effective natural resource planning in a "messy" world. *Society and Natural Resources*, 16, 473- 490.
- ۱۲ - -- Non-Legally Binding Authritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and sustainable Development of all types of Forests
- ۱۳ - Momtaz , J. (۱۹۹۶) *The united Nations and The Environment Frome Stockholm to Rio dejaneiro* , *Political Geography* vol . ۱۵ , No. ۳۱۴ , ۲۶۱- ۲۷۱
- ۱۴ - World Commission on Environment and Development, (۱۹۸۷), *Our Common Future*, Oxford University Press. p۴۳